

ІДЭЯ «ДЗЯРЖАВЫ-ДОМА» Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

Крызіс сучаснай цывілізацыі вымушае пераасэнсаваць сумарны гісторыка-культурны вопыт чалавецтва для адшукання аптымальных умоў далейшага развіцця і ўдасканалення чалавечай сітуацыі. Усё больш акцэнтуюцца ўвага на праблемах сацыяльна-палітычнага, дзяржаўнага ўладкавання, узровень вырашэння якіх абумоўлены патэнцыялам духоўнасці асобы і грамадства. Найбольш актуальным у дзяржаўным будаўніцтве сёння з'яўляецца менавіта жыццесцвярджальны аспект культуры.

Праблема ўзнікнення дзяржавы і аспектаў яе функцыянавання была надзвычай актуальнай на ўсіх этапах развіцця чалавечага грамадства, пачынаючы з антычнасці (Платон, Арыстоцель і інш.). У еўрапейскай думцы каштоўнасць аспект феномена дзяржавы ў гісторыі чалавецтва абгрунтаваны ў канцэпцыях Ж. Бадэна, які карані дзяржавы бачыў у сем'ях, якія яна аб'ядноўвае; сцвярджэннях Т. Гобса, што дзяржаву будуе як дом і яна — неабходная ўмова культуры і грамадскага жыцця; поглядах Д. Лока, які мэтай дзяржаўнага ўтварэння лічыў агульнае дабро і суверэнітэт народа ставіў значна вышэй суверэнітэта створанай ім дзяржавы.

Беларускі мысліцель пачатку ХХ ст. Суліма (У. Самойла) даказваў, што «ідэя... стварэння ўласнай дзяржавы... не супярэчыць ні закладзеным у прыродзе чалавека інстынктам, ні маральным законам...» [1, с. 165]. Ідэяльнай мэтай кожнага беларуса лічыў імкненне да вольнай, незалежнай, непадзельнай Беларусі.

У беларускай культуры ідэя «дзяржавы-дома» ўзнікае ў працы «Пра палітычную супольнасць людзей» вядомага юрыста Адама (Аарона, па іншым дадзеным — Аляксандра) Алізароўскага (1618—1659) (вышла ў Гданьску ў 1651 г.), у якой была здзейснена спроба рацыяналістычнага падыходу да асэнсавання палітычнай будовы дзяржавы. Грамадскае жыццё мысліцелем разглядаецца праз інтарэсы чалавека. Паняцце «дом» (семантычна блізка яму тэрмін «двор» у беларускай культуры) А. Алізароўскі разглядае як сацыяльную супольнасць, якая ўключае адносіны, звязаныя з узнікненнем і функцыянаваннем сям'і, адносіны паміж уладаром і яго падданымі. У такім значэнні гэта паняцце часта сустракаецца ў антычнай літаратуры. На думку А. Алізароўскага, дзяржава фарміруецца на аснове натуральных адносін паміж сацыяльнымі супольнасцямі, першаснымі з якіх з'яўляюцца дом і сям'я. Такім чынам, прырода дзяржавы носіць дагаварны і тэрытарыяльна-сямейны характар і імкнецца стварыць добрае і шчаслівае жыццё для ўсіх людзей, бо агульны дабрабыт складаецца з дабрабыту асобных дамоў.

Вытокі ідэі «дзяржавы-дома» ў беларускай культуры можна акрэсліць у русле традыцыйнай абшчыннай формы пражывання нашых продкаў. На аснове духоўных каштоўнасцей сялянскай абшчыны складваліся элементы першапачатковай дэмакратыі — самакіравання ў форме народнага сходу. Гэта абумовіла пазней фарміраванне інстытута веча ў славян. У развіцці грамадскай думкі ХІІ ст. выразна бачыцца вялікая роля народнай мудрасці і філасофіі. Гэтую традыцыю можна было б характарызаваць як дзеянне гаспадарскай парадыгмы. Яе ўвасабленне бачым у філасофіі дзяржавы ў К. Тураўскага («Прыпавесць пра сляпога і кульгавага», «Пра Раслабленага»), заснаваных на сцвярджэнні адказнасці кіраўнікоў дзяржавы і царквы за захаванне божага дару, эдэму — шчасця жыць на зямлі, якая павінна быць квітнеючай нівай. Аднак прага ўлады (сану) зрабіла іх сляпымі, духоўнымі калекамі, яны сталі злодзеямі ў сваім жа садзе. Е. Полацкая, якая актыўна займалася педагогічнай і арганізацыйна-асветніцкай дзейнасцю, таксама імкнулася ўзбагаціць Полацкую зямлю духоўнымі каштоўнасцямі, з'яднаць грамадства ў «адзіную душу».

Дзяржаватворчая дзейнасць беларускага народа высокага ўзроўню дасягнула ў часы Вялікага Княства Літоўскага. Вынікам яе стала ўтварэнне цэнтралізаванай дзяржавы — шляхецкай рэспублікі. Дамінуючай ідэяй беларускай культуры гэтага часу было ўсведамленне патрэбы ў паўнацэнным жыцці ў сваёй дзяржаве (гаспадарстве). Другая палова ХІІІ—ХV стст. былі часам высокай сацыяльнай актыўнасці беларускага этнасу, скіраванага на ажыццяўленне ідэалаў папярэдняй эпохі. Дэмакратызацыя давала сябе знаць ва ўсіх формах грамадскага і дзяржаўнага жыцця. У гэты час склалася своеасаблівая беларуская рыцарская субкультура, якая стала ў дзяржаве дамінуючай. У параўнанні з заходнееўрапейскай яна адрозніваецца «змянскім» духам, непрыняццем тыраніі і свавольства, адсутнасцю акцэнта на куртуазнасць. Акрэсліваюцца асноўныя культурныя сэнсы эпохі — рэлігійная талерантнасць, дзяржаўны статус беларускай мовы, гарадское і сялянскае самакіраванне, раздзел трох формаў улады (выканаўчая (гаспадар і Паны-рада), заканадаўчая (Сойм) і судовая (Трыбунал)), «гаспадарства», «літвінізм».

У часы Рэнесансу і Рэфармацыі прынцыпы дэмакратыі развіліся і ўмацоўваліся ў заканадаўчай дзейнасці, вяршыняй якой з'яўляецца створаная высокакваліфікаванымі юрыстамі пад кіраўніцтвам Льва Сапегі канстытуцыя — Статут 1588 г. Рэнесансны дух гэтага помніка бачыцца надзвычай выразна на фоне створанага ў ХVІ ст. у Масковіі «Дамастрога».

Цэнтральнае месца ў беларускай канцэпцыі дзяржавы займала праблема асобы ўладара. Вялікі князь ВКЛ у гэтым ракурсе разглядаецца ў якасці гаспадара Бацькаўшчыны, першага сярод роўных, чыя ўлада заснавана на ўласным аўтарытэце, павазе, а не сіле і прымусе. «Дзяржава абапіраецца больш на мужнасць духу, чым на сілу цела», — сцвярджае Мікола Гусоўскі [2, с. 3]. Мастацкі талент паэта быў вынікам асэнсавання жыцця і лёсу беларускага народа на ўсходняй мяжы сутыкнення еўрапейскай сярэднявковай цывілізацыі з імперскімі амбіцыямі ўсходніх дэспатыяў. Мысліцель акцэнтуюе ўвагу на сувязі маральных дабрачыннасцей чалавека з натуральна-прыродным асяроддзем. Паэме «Песня пра зубра» ўласціва глыбокае асэнсаванне сутнасці гістарычнага сэнсу дзяржаватворчай дзейнасці вялікага князя Вітаўта, спасціжэння ролі беларускай дзяржавы ў гісторыі еўрапейскага сярэднявечча.

У шырокім дыяпазоне светапогляду Ф. Скарыны галоўнае месца займалі каштоўнасныя формы асваення рэчаіснасці — этыка і палітыка. Мысліцель падрыхтаваў пералом у свядомасці і характары мыслення сваіх суайчыннікаў, даў магчымасць для індывідуальнага, вольнага асэнсавання Бібліі. У якасці зыходных пазіцый Ф. Скарыны вылучаецца маральны імператыў — «паспалітае добрае» і «паспаліты пажытак» (грамадскае дабро). Абвясціўшы прынцып духоўна-маральнай свабоды чалавека, яго рэнесансная канцэпцыя чалавека, аднак, не даходзіць да крайняга індывідуалізму. Насуперак сцвярджэнням М. Макіявелі, які ў трактаце «Гаспадар» даў права кіраўніку на абсалютную свабоду, а гэта значыць, што для дасягнення мэты падыходзяць любыя сродкі, Ф. Скарына абмяжоўвае свабоду чалавека ідэяй агульнага добра.

Тлумачэнні Бібліі Ф. Скарынам падрыхтавалі філасофскую базу для прававой дзейнасці. У тым жа ключы, палемічна да М. Макіявелі, напісана праца Андрэя Волана «Пра дзяржаўнага мужа і яго асабістыя вартасці». У ёй дасканала адлюстравана праблема гаспадара, уладара. Як дзяржаўны дзеяч, А. Волан з'яўляўся непахісным прыхільнікам прававой дзяржавы. У сваім трактаце мысліцель стварае ідэальны вобраз дзяржаўнага дзеяча, вызначальнымі рысамі якога павінны стаць мудрасць, дабрачыннасць, шчодрасць. Трэба адзначыць, што беларуская думка была першай у Еўропе альтэрнатывай макіявелізму. У нацыянальнай культуры асуджаецца тыранія, прыгнечанне з боку ўладара. Гнасеалагічныя вытокі нормы «паспалітае добрае» пачынаюцца ў глыбінях этыкі і эстэтыкі грамады — сялянскай абшчыны. Заходнееўрапейскаму свету былі паказаны беларускія ўзоры самарэалізацыі індывідуальнага і супольнага суб'екта праз гарманізацыю адносін чалавека і навакольнага свету.

Спраба здзяйснення, рэалізацыі ідэі «дзяржавы-дома» была зроблена ў 1596 г., калі Ян Сененьскі ў мястэчку Ракаў Сандамірскага ваяводства арганізаваў Ракаўскую абшчыну, у жыццядзейні якой вызначальнымі былі традыцыі грамады.

Найбольш грунтоўная і поўная праграма пераўтварэння грамадска-палітычнага ладу, рашэння нацыянальнага і сацыяльнага пытанняў была створана ў 60-я гг. XIX ст., у час паўстання 1863—1864 гг. на Беларусі і ў Літве. Яе аўтарам быў выдатны палітычны мысліцель, паэт, публіцыст, кіраўнік паўстання Кастусь Каліноўскі. Яска, гаспадар з-пад Вільні, на старонках «Мужыцкай праўды», «Пісьме беларускаму народу...», у «Загадзе... народу зямлі літоўскай і беларускай» звяртаўся перш за ўсё да дзецюкоў-гаспадароў — будучыні нацыі. Пераконваў суайчыннікаў сілай аголенай праўды: рабскае становішча селяніна ў дзяржаве, рэкрутчына, каланіяльная залежнасць нацыі ёсць глумленне над земляробам, знішчэнне будучыні. Ідэалам справядлівага ладу лічыў, калі ў ім створаны ўсе ўмовы для шчасця чалавека працы. Прынцып волі К. Каліноўскі сфармуляваў так: «чалавек вольны — гэта калі мае кусок сваёй зямлі, за каторую ані чыншу і аброку не плаціць, ані паншчыны не служыць, калі плаціць малыя падаткі, і то не на царскія стайні, псярні... а на патрэбу цэлага народу» [3, с. 219]. Ідэал усенароднай, дэмакратычнай дзяржавы ў «Мужыцкай праўдзе» прадугледжваў існаванне даволі простага грамадскага сістэмы, мэты і задачы якой зразумелыя ўсім: вучыць жыць па праўдзе.

Высокія гуманістычныя ідэі і прынцыпы, за здзяйсненне якіх змагаўся К. Каліноўскі, развіў у сваіх творах Ф. Багушэвіч. Ён першы на беларускай мове вербальна аформіў змест нацыянальнай ідэі. Рэтраспектыўны погляд Ф. Багушэвіча паказаў «рай», які абяцаў «заходнерусізм» пад апекай царызму — як шлях да абсурду, жыццё «ў астрозе». Беларускае маральнае філасофія зыходзіла з ідэі катастрафізму XX ст. «Кепска будзе», — сцвярджаў Ф. Багушэвіч. Максім Багдановіч дабавіў індывідуальнае адчуванне катастрафізму. На золку XX ст. убачыў пачатак цёмнай ночы — абезгалоўлены, без будучыні час.

Семантыкай ідэі «дзяржавы-дома» прасякнута ўся адраджэнская культура. Бездзяржаўнае існаванне беларускага народа Я. Купала паказаў праз сімвал разбуранага дому сям'і Зяблікаў («Раскіданае гняздо»), Я. Драздовіч — праз руйнаванне і забыццё гістарычнай і культурнай памяці («Пагоня»). Выкрывальны, асуджальны пафас твораў антыўтапічнага кірунку ў беларускай літаратуры стварае вобраз бюракратычнай нірваны (творы К. Чорнага, П. Галавача, М. Зарэцкага і інш.), дае магчымасць распазнаць і ў наш час лідараў-прыстасаванцаў, якія дзеля ўласнай выгады могуць паступіцца чалавечай годнасцю, здрадзіць ідэалам народа, якому нібыта служаць. З. Бядуля ў рамане «Язэп Крушынскі» актуалізаваў праблематыку «Салаўя» і паказаў, што імперыя пана Вашамірскага і рэспубліка Язэпа Крушынскага мала чым адрозніваюцца. Панскі палац — увасабленне тыраніі, Курганішча — гаспадарка «чырвоная дыктатара».

Як бачым, сучасная сацыякультурная сітуацыя дэманструе разбурэнне гуманістычнай сістэмы каштоўнасцяў, грамадскіх ідэалаў, іх фальсіфікацыю, знікненне повязі пакаленняў. Відавочна, што

ў такіх умовах выжыванне і лёс нацыі залежаць ад таго, на якім грунце будзеца будучыня. Духоўны вопыт беларускага народа ў галіне дзяржаватворчай дзейнасці ў часы інтэнсіфікацыі глабалізацыйных і інтэграцыйных працэсаў у нашай краіне павінен быць абавязкова пераасэнсаваны і ўлічаны.

Спіс цытаваных крыніц

1. Суліма. «Сим победиши!...»: очерк крит. оптимизма // Неман. — 1992. — № 1. — С. 158—187.
2. Гусоўскі, М. Песня пра зубра / М. Гусоўскі ; пер. з лац. У. Шатона. — Мінск : БГАКЦ, 1994. — 47 с.
3. Каліноўскі, К. «Мужыцкая праўда» / К. Каліноўскі // Беларуская літаратура XIX стагоддзя. Хрэстаматэя : вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей ВНУ / склад.: А. А. Лойка, В. П. Рагойша. — 2-е выд., перапрац. і дап. — Мінск : Выш. шк., 1988. — С. 216—225.

УДК [2-185:17.022.1]:316.647.5

Г. Г. Тараненко

Мелітопольскі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Богдана Хмельніцкага, Мелітополь, Украіна

РЕЛИГИОЗНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ЛИЧНОСТИ В СИСТЕМЕ ЕЕ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ И ТОЛЕРАНТНОГО РОСТА

Многие современные ученые убеждены в том, что одним из вариантов выхода человечества из системного кризиса является осмысление пути развития духовной культуры современного человека, ведь одновременно с сохранением своей уникальности личность должна нести и ответственность за свое окружение и мир природы. При этом важно отметить, что духовная свобода, ответственность осмысливаются через идею диалога с нравственными основами коммуникативной культуры в сосуществовании человека и природы, общества, другого человека и т. п.

Поиску путей толерантного развития личности посвящено много работ, не менее содержательно отражена и проблема формирования религиозного сознания. Вместе с тем в последнее время они не рассматриваются в органической связи. Именно поэтому целью статьи мы определили исследование религиозной идентификации как важной составляющей личностной идентификации и ее влияние на формирование ценностных ориентаций и толерантности.

Следует отметить, что говорить о различных идентичностях человека не совсем является правильным, ведь, как подчеркивает в своих исследованиях Е. Труфанова, существует множество идентификаций, тогда как идентичность одна. По мнению ученой, главным является то, что идентичность означает последовательность психической жизни человека, а чувство идентичности позволяет понять, кем является личность, и поэтому делает возможным сочетание различных ее проявлений, возникающих в процессе социальных интеракций с другими людьми в различных ситуациях. Поэтому в разговоре об идентичности необходимо, прежде всего, говорить об идентификации, ведь именно она является процессом индивидуального самоопределения и построения идентичности [1]. Таким образом, в нашем исследовании мы будем говорить именно об идентификации, для определения которой большинство современных ученых используют термин «идентичность», хотя, как уже отмечалось, идентичность является более широким понятием, включающим различные идентификации.

Вопрос идентичности личности довольно широко изучается исследователями различных сфер, в частности, В. Агеевым, Н. Антоновой, М. Бахтиным, А. Ватерманом, И. Гоффманом, Э. Эриксоном, В. Малаховым, Дж. Мидом, Дж. Тернером, Х. Хейфелом, В. Ядовым и др. Религиозная идентичность (и идентификация) входит в круг научных интересов таких ученых, как Т. Воропаева, В. Калач, А. Крылов, Н. Мадей, М. Маринович, М. Мчедлов, А. Николаевская, И. Папаяни, В. Попов, Р. Процок, Л. Скокова, О. Турий, Е. Труфанова, Т. Шевченко и др. Однако стоит отметить, что, несмотря на то, что в современной гуманитаристике религиозная идентичность является весьма актуальным и востребованным вопросом, ученые, рассматривая ее в контексте других видов (в частности, национальной, политической и т. п.), не сосредотачиваются на четкой концептуализации указанного явления. Поэтому религиозная идентичность используется как сам собой разумеющийся феномен, который не требует уточнения и прояснения основных концептуальных моментов [2, с. 85—92].

Анализируя трансформационные процессы в современном украинском обществе, можно наблюдать поиск новой религиозной идентификации, которой, по мнению М. Миронович, способствуют такие процессы, как открытость и религиозная свобода [3, с. 219—224.].

Религиозная сфера является одним из важнейших факторов общественной стабильности, ведь внутренняя личностная религиозность является залогом терпимости, толерантности и умеренности.